
Biblioteka „SAVREMENA PROZA” 152

Žan d’Ormeson

SLAVA CARSTVA

Naslov originala:
Jean d'Ormesson, *La gloire de l'Empire*
©Editions Gallimard, Paris, 1971
© za srpski jezik: Plato, 2016

Urednik
Nataša Anđelković

ŽAN D'ORMESON

SLAVA CARSTVA

Prevod s francuskog
Ljubica Đurić

BEOGRAD
2014

*velikoj Aleksijevoj seni
njegovim protivnicima kao i njegovim pristalicama
pošto bi on tako želeo*

onima koje volim – i onim drugima

*Istorija je roman koji se desio, roman je istorija koja se
mogla desiti.*

E. i Ž. De Gonkur

*Budućnost pripada Bogu, ali prošlost pripada istoriji.
Bog više ne može uticati na istoriju, ali čovek je može
ponovo pisati i menjati.*

Just Dion

La historia, madre de la verdad; la idea es asombrosa.

H.-L. Borhes

*Ovako govori Gospod:
Ne pominjite što je prije bilo i ne mislite o starijem
stvarima.*

Evo, ja ću učiniti novo.¹

Isaija, 43:18

¹ Prevod Đure Daničića (prim. prev.)

TOK VREMENA

I.	Stubovi Carstva	9
II.	Orao i Tigar	19
III.	Arsafovi najamnici	30
IV.	Akvileja	47
V.	Oneska gozba	58
VI.	Taumant i Ingeburga	76
VII.	Amfibolska lisica	88
VIII.	Opsada Balha	101
IX.	Lov na vukove	122
X.	Incijiacija	134
XI.	Veselje u Aleksandriji	149
XII.	Prelazak preko pustinje ili Jurodivac	175
XIII.	Poziv i kraj izgnanstva	199
XIV.	Osvajanje moći	211
XV.	Ujgurski Ka-Kan	242
XVI.	Dvostruki dvoboj	258
XVII.	<i>Direito por linhas tortas</i> ili Novi savez	279
XVIII.	Svakodnevni život u Carstvu, nauka i kultura	307
XIX.	Osvajački duh i ukus smrti	345
XX.	Pljačka Rima	365
XXI.	Carstvo u doba mira	399
XXII.	Gubavi princ	412
XXIII.	Ko gubi dobija ili drugi život	446
XXIV.	Moć i slava	475

DODACI

I.	Uprošćeno rodoslovno stablo Porfira i Venosta	4
II.	Mapa Carstva u vreme Arsafa i Vasilija	23
III.	Širenje Carstva pod Aleksijem	398
IV.	Hronologija	490
V.	Bibliografija	500
VI.	Indeks glavnih istorijskih tema	506
VII.	Indeks ličnih i geografskih imena	513

I

STUBOVI CARSTVA

Carstvo nikada nije znalo za mir. Prvo ga je trebalo izgraditi, a onda ga je trebalo braniti. Iz dubina njegove istorije dizao se zveket sekira, zvižduk kopalja i krici umirućih, uveče, posle bitke. Ni šume na severu i istoku ni visoke planine na jugu nisu ga mogle zaštititi od napada i invazija. U prostranim plodnim ravninama u podnožju vulkanâ jedan pokolj sledio bi drugi; more bi, na zapadu, donosilo svoje opasnosti – jedra koja bi najednom delovala preteće, gusare, smele napade u zoru. Na obodima Carstva, noć bi sa sobom uvek donosila strepnju i smrt. Čak i u unutrašnjosti zemlje, po selima i gradovima, interes i strast naoružali bi suparničke bande koje bi se onda borile za vlast nasiljem i vatrom. Carstvo se dizalo na temeljima od vatre i krvi. Od Arsafa do Vasilija Velikog, za više od sto pedeset godina, jedva da se moglo izbrojati tri ili četiri godine bez rata, međunarodnog ili građanskog. A opasnosti nisu dolazile samo od ljudi. Jedna neobuzdana priroda naplaćivala je dosta skupo svoju uvek novu bujnost, svoje gotovo netaknute snage. Požari, čopori vukova, erupcije vulkana Kora-Kora, cikloni na obalama, zemljotresi i izlivi reke Amfize, ostavili su stravične uspomene u sećanju svakog narednog naraštaja. Pričalo se da na visoravnima prekrivenim snegom džinovski borbeni orlovi napadaju žene i odnose

decu, a da u toplim ravnicama juga, iza planina, tigrovi iskaču niotkuda i proždiru ratnike. Jedva da je bilo potrebe da mašta doda nešto ovim užasima stvarnog sveta: žestina ljudi, godišnjih doba i zemlje preuzeli su štafetu od zmajeva i čudovišta rođenih iz priviđenja, noćnih strahova ili priča staraca kraj logorskih vatri. Druga zima Vasilijeve vladavine bila je toliko oštra da se severozapadno more zaledilo u zatonima, a čitava sela bila su sahranjena pod snegom. Slabiji su umirali od hladnoće, vrućine, muva, zmija, škorpija, kuge i epidemija. Najrobusnije žene rađale su često od dvanaestoro do petnaestoro dece, ali retko bi preživelo više od dvoje ili troje po porodici. Većina muškaraca umirala je u ratu, većina žena umirala je na porođaju, većina dece nije ni imala vremena da odraste. Živeti je već bilo uspeh.

U tim opasnostima i pod takvim pretnjama, narodi Carstva bili su veseli. Njihov apetit za postojanjem bio je prosto čudesan. Delovalo je kao da su žedni novih patnji. Skoro svi izveštaji ambasadorâ pominju veselost stanovnika, njihovu spremnost na uživanje, njihovu prirodnu sklonost ka smehu i zabavi. Brzo su zaboravljali: to je bila njihova snaga. Svako se seća, još iz školske klupe, slavne priče Justa Diona o smrti Ingeburge, žene cara Vasilija. I car i narod poštovali su caricu. Pogreb je bio sumoran i velelepan: zaklana su dvadeset četiri konja, dve omiljene caričine sobarice bacile su se na posvećenju lomaču, žene su kidale grudi i čupale kosu. Car je izgledao ostarelo i iznemoglo. Kako je to ambasador Pompoze slikovito sročio: „zbog godina i bola ličio je na maloumnika.” Ali je, baš na kraju sahrane, vest o velikoj pomorskoj pobedi kod rta Pantama za tren oka pretvorila žalost u slavlje. Odjednom podmlađen, car je ispravio svoja pogrbljena leđa i zaigrao sa služavkama oko Ingeburginog leša. Tri meseca kasnije, oženio se najlepšom među njima: to je bila carica Irena, luda koliko je Ingeburga bila mudra.

Ta ljubav prema životu, ta veselost uprkos nesrećama, ta sposobnost da se čak i pred preprekama i patnjama nađe motiv da se ide dalje, bila je suštinsko obeležje narodâ Carstva. Proslave i igra zauzimali su važno mesto. Celo Carstvo je igralo, celo Carstvo je išlo da gleda konje kako trče i bikove kako umiru. Činilo se da svako želi da bez zadržke uživa u kratkoći života pre no što ga napusti. Posebno su nemački istoričari odlično pokazali koliko se ta naklonost prema proslavama i igri zapravo nije sukobljavala sa strašću prema ratovanju već se sa njom mešala. Rat je bio proslava i igra je ubijala. Ima na hiljade poznatih primera okrutnosti javnih igara, u kojima bi rulja ubijala najsporije konjanike, nespretno ukrotitelje i pobeđene borce. Trke bikova ili konja, borbe životinja i igre s loptom iznedrile bi zvezde koje bi publika obožavala. Nije bilo opasnije časti niti pogubnije slave: na najmanji znak slabosti, junaci igre postajali bi žrtve. I što im je popularnost bila veća, to su prohtevi gomile bili sumanutiji, a njihov život ugroženiji. U određenim epohama egzaltacije, pad bi tako brzo pratio apoteozu da je to uznemiravalo, a katkad i pokolebalo i najambicioznije i najbandoglavije. Ali narodi Carstva su bili toliko osetljivi na slavu da pobednika na igrama i idola nikada nije nedostajalo: ponekad bi ih pogubili dan posle trijumfa, a oni bi umirali srećni.

Rat je, s druge strane, bio jedna veoma vesela klanica, puna boja i pokreta. To je bila čast, takmičenje, igra. Poštovana su dosta stroga pravila, uglavnom proizvoljna, koja se nisu nikad kršila. Borbe bi prestajale kada bi pao sneg, kad bi bio pun mesec, kad bi lisica pretrčala bojno polje. Sumnjalo se da je Vasilije Veliki na svojim pohodima protiv pobunjenih naroda Carstva uvek sa sobom vodio i lisice u kavezima. Optuživali su ga čak da je jednu pustio ne bi li okončao nezvesnu Amfibolsku bitku, gde je bio u nezavidnom položaju. U svakom slučaju, amfibolska lisica bila je jedan od razloga

– barem očiglednih, među brojnim drugim – neprijateljstva između careva i sveštenika, koje će kasnije imati itekako ozbiljne posledice. Stvar je u tome što su sveštenici na svim poljima učestvovali u životu Carstva. Bitke su bile igre; kao sve igre, imale su svoja pravila, a ta pravila su sa svoje strane bila u uskoj vezi sa magijskim i svetim. Kako je to profesor Bjersenson lepo sročio: „Carstvo je počivalo na tri stuba, imalo je tri glavne brige i tri zakona koji su u stvari bili jedan: rat, slavlje i religija.”

O religiji Carstva ne znamo mnogo. Vidimo ljušturu, ali srž nam izmiče. U tekstovima i na bareljefima vidimo sveštenike i vernike kako rade, mole se i igraju, poznajemo njihove pesme, njihove rituale i zapovesti, ali ih ne razumemo. Upravo se oko osećanja svetog i smisla raznih oblika kulta sukobljavaju, bez mogućeg pomirenja, najrazličitija tumačenja. Jedni se – pod uticajem raznih Bajea, Ginjbera ili marksističke misli – zalažu za čistu i prostu eksploataciju naklonosti ka čudesnom kod sirovih, primitivnih ljudi od strane lažnih sveštenika, alavah na bogatstvo. Drugi nam – prvenstveno pod uticajem nemačkog romantizma – prikazuju proroke i mage koji su otišli dalje nego iko na putu mističke inicijacije i otkrovenja. Između ove dve struje, Renanovi sledbenici su u sveštencičkoj kasti videli najostvareniju težnju ka nekom misticizmu, u isto vreme zadivljujućem a opet bliskom kolektivnoj histeriji i ludilu. Mi ovde nećemo pokušavati da presečemo tu debatu. Zadovoljićemo se time da predstavimo svojim čitaocima ono što nam dokumenta otkrivaju o tim velikim sveštencičkim figurama kakvi su bili Taumant, Isidor ili Brijens. Jer i u sjaju raskoši, i u stremljenju ka moći, oni uvek pokazuju jedan istrajan, neprekidan napor – često sa uspešnim ishodom – da ostvare, istovremeno, jedan san o redu, i ispune neku vrstu zahteva za onim što je iznad i izvan reda a nekad čak i Carstva. Red i „iznad i izvan”: sva drama sveštenika i magâ Carstva

leži u toj dvostrukoj težnji koja ih je ne samo čas ujedinjavala sa carem a čas njemu suprotstavljala, već je na kraju uništila samu sebe.

Rat, slavlje, kult. Dugo se istorija Carstva zadovoljavala anegdotama, rodoslovima kneževa, nabrojanjem velikih svetštenika i pobednika na igrama, popisom bitaka i mirovnih sporazuma. Bosie u tome vidi prst Božji, Volter borbu između ljudske ludosti i sporog uspona razuma. Romantizam u tom razvratu bojâ i zločina traži pogodan teren za oživljavanje prošlosti. Ali da bismo u svoj toj raskoši, u krvi i u crkvenim pesmama, razumeli istovremeno svakodnevni život naroda i često veoma složen sistem obreda i verovanja koji je taj život uređivao, trebalo je sačekati modernu školu. Pokretu koji se zanimao za običan život, za brige prostog naroda, tako dugo zanemarivanog, za trgovinu i zanatstvo, za nove tehnike i za kolektivni senzibilitet, pridružila se obnova velikih teorijskih vizija, sistema globalnih objašnjenja, totaliteta interpretacija. Marksizam, psihoanaliza i strukturalizam, redom su nadahnjivali značajne radove iz sociologije, kulturne antropologije, uporedne istorije religijâ, lingvistike ili semiologije, dok je neumorno strpljenje istraživača krenulo u potragu za čovekom i njegovim svakodnevnom brigama pod sjajem vojnog i dvorskog života. Tako se svaki dan prodiralo dalje u dubine konkretnog života a opet, u isto vreme, uzdizalo ka visinama apstrakcije. Jedan dvostruki postupak opozicije, a ipak korelacije, udaljavao ih je od čoveka i njemu približavao. Nećemo ovde detaljno predstavljati izvanredne radove Bloha, Somerfelta, Pjera Dipona, Vajl-Pišona, Rostopčina. Ali suština rezultata do kojih su oni došli više se ne može zanemariti.

Narodi Carstva smatrali su sebe strosedeocima: rođeni su, kaže legenda, u jedno prolećno jutro, na obodu toplih ravnica i hrastovih šuma, od jednog zraka sunca koji je oplodio žir ispao iz kandži orla, u kome se demijurg ovaplotio.

Odatle trostruki kult sunca, orla i hrasta u primitivnoj religiji Carstva a naročito na brežuljcima Akvileje, gde su se smestili njeni sveštenici i svetište, a koje su stalno posećivali vernici, bolesnici i hodočasnici. Moderna nauka nije se zadovoljila samo time da dovede u pitanje to šumsko i heliocentrično shvatanje nastanka čovečanstva, već je oborila i nacionalnu ideju o lokalnim korenima, pošto se ispostavilo da je mit bio samo prevod. Danas deluje izvesno da su narodi Carstva došli iz centralne Azije dosta kasno, da su dugo lutali po visijama Pamira i Altaja i da su ih spore seobe malo po malo dovele do njihovog krajnjeg staništa. Dve tačke još uvek su nejasne: veza sa Osetima s jedne, i sa Etrurcima s druge strane. Ali onaj s uživanjem širen mit o srodstvu sa Baskima i Japancima može se smatrati za svagda prognanim u magacin rekvizita.

Većina jezika Carstva pripadala je indoevropskoj jezičkoj porodici sa jačim ili slabijim semitskim uticajima, zavisno od oblasti. Noviji radovi otkrili su određen broj uznemirujućih srodnosti sa prekolumbijskim jezicima Meksika i Perua, sa ajmarom ili kečuum; to otkriće je, prirodno, ponovo pokrenulo spekulacije o Atlantidi, o pomeranju novonastalih površina, i o nestalom kontinentu između Brazila i Afrike. Možda će nam tekuća istraživanja više reći, u bližoj ili daljoj budućnosti, o počecima Carstva i njegovoj jezičkoj strukturi? Suzdržaćemo se za sada od svake previše smeje hipoteze i držaćemo se već potvrđenih činjenica: one će biti sasvim dovoljne da nas zaokupe, a da ne pribegnemo razuzdanostima mašte i spekulacijama sanjara, koji žude za senzacijama.

Carstvo je vrvelo od mnoštva nacija. Jedna dobra desetina pričala je različite jezike. Među tim idiomima zajedničkog porekla, ali ponekad izuzetno različitim, jedan službeni jezik služio je kao veza: grčki. Grčki nije bio samo jezik dvora, pravnika, pesnika i trgovaca, već zajedničko dobro i sredstvo razmene čitavog jednog dela poznatog sveta. Za vreme nji-

hovog slavnog susreta na Kipru, Vasilije Veliki, Kan Ujgura i kralj Sicilije su se sva trojica služili jednim manje ili više čistim grčkim. Nasuprot tome, u samom srcu Carstva grčki nije vladao sam. Pod Vasilijem i Aleksijem, bilo je dovoljno prošetati Gradom pa čuti hiljade različitih jezika: ljudi iz Britanije, Persije, Kušana, Egipta, Sirije, Baktrije i – iz još daljih krajeva – iz Indije, Kine i Afrike mešali su, u jednoj vrsti zvučne i šarene gozbe, živopisne modulacije Sredozemlja sa promuklim i grubim govorima stepa i planina. Po provincijama cvetalo je bezbroj raznovrsih govora, narečja, dijalekata i naglasaka u kojima su se stranci, a često i sami stanovnici Carstva, teško snalazili. U najudaljenijim oblastima, od mongolskog do aramejskog, od starih svetih jezika, namenjenih uglavnom sveštenicima i kultu i u kojima lingvisti još uvek nalaze stare sanskriptske korene, do feničanskog i možda etrurskog – koji se i dalje opire, sa majanskim jezicima, svim pokušajima dešifrovanja od strane moderne nauke – Carstvo je pružalo jedan mozaik najraznovrsnijih jezika. Jedni su se pisali s leva na desno, drugi zdesna na levo, neki odozgo nadole, a neki opet odozdo nagore. Više njih je i dalje koristilo dosta grube ideograme ili piktograme ili uopšte nije imalo pismo ili se pak čitalo naizmenično s leva na desno pa s desna na levo, po sistemu bustrafedona. Ali je zato na dvoru, među organima vlasti, u sredinama koje su se ponosile svojom prefinjenošću i efikasnošću, grčki vraćao milo za drago. Vasilije Veliki je mnogo radio na tome da ga nametne kao zajednički jezik Carstva. Da bi se zauzeli važni položaji na dvoru, da bi se zapovedalo vojskom, da bi se predstavljao car u provinciji ili u inostranstvu, da bi se izgradila uspešna karijera u otmenom svetu ili svetu poznatih, poznavanje grčkog je vrlo brzo postalo neophodno. Mere u korist grčkog obogatile su veliki broj retora i gramatičara koje su važne i ambiciozne porodice unajmljivale za velike pare. Naklonost ka reči, govorništvo

i poeziji pojavila se kod naroda Carstva negde u Vasilijevo vreme. Ranije su, osim u Gradu, jezik i književnost bili slabo poštovani: žene su pričale i pevale, muškarci su se opijali i tukli. Potrebe administracije, prenošenja naređenja, kao i potreba za arhivama, a zatim i rastuća popularnost bardova i muzičara koji bi, da rasonode vojnike po ratnim logorima, uveče u ritmu recitovali čudesne ili epske dogodovštine, dali su reči, pisanoj ili skandiranoj, jedno novo dostojanstvo u kome su moda i takmičarski duh imali svoj udeo. Videćemo kasnije kakve su nezapamćene uloge odigrali jedan istoričar kakav je Just Dion, jedan pesnik kakav je Valerije, jedan gramatičar kakav je Logofil. Reč, govor, jezik postaju, za manje od jednog veka, neka vrsta manije u Carstvu. Nekada se čak i na pričanje gledalo sa prezirom – ubrzo svi počinju da pišu. Vasiliju Velikom nije bilo teško da zapeva pred stranim ambasadorima, Aleksije će okupljati pesnike i istoriografe koliko i plemiće, a jezičke nauke ubrzo postaju dostojne divljenja i izučavanja jednako kao vojna nauka, medicina i sveto tumačenje čuda i znakova.

Stav maga i sveštenika prema onome što se – uprkos tako skromnim počecima – dosta ispravno naziva „usponom prosvেćenosti” mogao je biti samo ambivalentan. S jedne strane, uspon prosvеćenosti bio je i uspon opasnosti: on je ugrozio običaje i privilegije koji su se održali i očuvali samo zahvaljujući tajni, misteriji i isključivosti. S druge strane, rastuće zanimanje za reč i pisanje davalo je izvanrednu snagu onima koji su umeli da ih savladaju. Sveštenici su vrlo brzo – i vrlo dobro – shvatili da je to mehanizam da se moć udesetostruči. Njega je trebalo ili uništiti ili prisvojiti. Pošto su pokušali da se neko vreme bore protiv gramatičara i istoriografa, odlučili su ne samo da sklope savez sa svojim protivnicima, već i da sami postanu gramatičari i istoriografi, a kasnije, kako ćemo videti, i matematičari i računovođe. I u tome su sjajno uspeali.

Ali tokom čitavog postojanja Carstva nailazimo, kao na uporan trag, na igru ambivalentnih odnosa između sveštenika i naučnika, odnosa sazdanih od kolebanja između savezništva, koje je katkad išlo do poistovećivanja, i manje ili više otvorenog neprijateljstva. Najrečitiji primer te ambivalentnosti daće nam jedan grčki filozof koga je Carstvo asimilovalo, a koga ćemo sresti na našem putu. Jedna prilično moćna sekta sveštenika poreklom iz Sirije na kraju je u jeziku videla ne samo sliku, već samu suštinu apsoluta, i pomešala u jedan kult vesnik monoteizma, Reč i jednu povlašćenu hipostazu božanstva. A u surovim severnim krajevima, jedan raskol je besneo više od trideset godina: spisi i oni koji su znali da ih čitaju bili su spaljivani, pesnici i pevači zatvarani, a slike, drvorezi i kamene statue, već krivi za prenošenje poruka i pothranjivanje te naklonosti čoveka ka simbolu i znakovima, uništavani čekićem ili sekirom.

Kroz ratove i proslave, pod sveštenicima i ratnim zapovednicima, sa pesnicima i gramatičarima, ispresecani propastima i slomovima, dva ili tri veka koji obuhvataju vladavine Arsafa i Vasilija videla su procvat i širenje jednog kulta duha i njegovih mogućnosti – a i njegovih protivrečnosti, zahvaljujući kojima stvari napreduju. Nekom srećom na koju nailazimo i drugde u istoriji, sve, izgleda, ide istim korakom ka većim znanjima, većim bogatstvima i većim lepotama. Nasilje i nesigurnost ne ugrožavaju trgovinu, oni je pre razvijaju – na neki način, oni je sačinjavaju. Sveštenici ponekad spaljuju pesnike, ali se njima i služe, i veličaju ih. Carevi i magi ne razumeju se uvek, ali ipak znaju da su potrebni jedni drugima. Tako lagano sazreva i penje se u nebo istorije to tako retko i tako dragoceno čudo: jedna civilizacija. Carevi u tome vide moć, sveštenici jedan poredak stvari, naučnici jednu kulturu, trgovci blagostanje. Svi se tome raduju i neko tajanstveno saglasje ih sve pokreće, različitim putevima, ka jednom jedinstvenom

zajedničkom cilju. Borbe jednih protiv drugih doprinose slaganju i razrešavaju se u harmoniji. Lađe uplovljavaju u luke natovarene šafranom i biberom, zlatom i svilom, ćilibarom i dragim kamenjem. Isplovljavaju natovarene slonovačom koju su obradile zanatlije iz predgrađa Grada, tkaninama protkanim srebrnim nitima i optočenim sedefom i retkim kamenjem, vazama i peharima, oružjem i kipovima. Nepoznati metali, prefinjenija i efikasnija oruđa polako prodiru u sela i radionice. Od kovača do mornara, od seljaka i mesara do arhitekta i muzičara, od žeteoca do tkača, svi se čude i dive jednom svetu još uvek punom tajni i čuda, i vole čak i njegovu gorčinu, njegove najgore surovosti. Zato što uspeti preživeti znači izabrati patnju. U svojim daščarama, u svojim poljima, u šumama, na moru, oni rade. Čekaju. Mir ne vlada. Ratovi mu stalno prete i stalno ga presecaju. Ali su ti ratovi često srećni i, nadasve, ne ostavljaju za sobom otrove straha i umora. Snage naroda su još uvek dovoljno sveže da ne uzmiču pred bolom ili smrću već im se raduju kao počasti i sreći. Život u Carstvu bio je težak i veseo. Mnogo se umiralo. Svi su prihvatili patnje i užase. Rat je bio slavljе. Uživanja su bila surova. Rad i religija su gledali na uspon kulture sa jednom vrstom poštovanja i zebnje pomešanim, ipak, sa nestrpljenjem i radovanjem. Bilo je manje prošlosti, a više budućnosti. Carstvo je bilo mlado i, iz dubina svog neznanja i svojih patnji, nejasno je sanjalo milione zlatnih ptica svoje buduće snage.

II ORAO I TIGAR

Na oko trista pedeset milja severno od Grada i ušća Amfize, putniku koji danas krstari obalama onoga što je nekada bilo Carstvo pred očima se odjednom pojavljuje, među liticama sprženim suncem, jedan rt nepravilnog oblika. Pod tankim oblacima koji se, čak i u najlepše letnje dane, tvrdoglavo lepe za to u more nabijeno parče zemlje, to su samo gomile stena, nanosi, strma brdašca i čudni oblici u kamenu. Pastiri iz tog kraja i dalje drage volje pokazuju Kornjaču, Presto, Carskog orla, Ležeću ženu kako se ocrtavaju naspram neba. Ali se turista, upućen od strane prilježnih vodiča uvek gladnih živopisnosti i kulture, približava i bolje zagleda. Umesto *paesina*, tih stena-pejzaža na kojima priroda oponaša i izmišlja luke, kuće, uzburkane talase i Đotove vizije, odjednom se iz tog mineralnog haosa probija ljudska ruka i njen trud, i polako se pomalja crtež: ostatak pristaništa, lûk, srušena kula, zidine. To su ruševine Onese. One pričaju priču o borbi između Porfira i Venostâ, koji će više od četiri veka svojom uzajamnom mržnjom i obostranim nasiljem natapati Carstvo krvlju pre nego što ga stvore.

Bilo da ih je preneo Just Dion ili opevao Valerije, počeci Carstva dugo su se preplitali sa legendom i čudesnim avanturama, koje su za književnost i umetnost bile nepresušni izvor

tema. Priča o dva brata neprijatelja, viteške i epske pripovetke o njihovim podvizima i nedaćama, spevovi, beskrajne pesme, bajke, tragedije koje su u isto vreme izvor i inspiracija priče, raspaljuju i dan-danas maštu i srca. Na početku XIX veka, posebno sa braćom Grim, racionalistička kritika je na kraju u tom uzornom suparništvu simetričnih paladina videla jedan od najklasičnijih elemenata narodnih legendi. Šta će vam više pa da dovedete u sumnju istorijsku realnost? Ali, od jednog pastora iz Meklenburga po imenu Šliman znamo, posle otkrića ruševina Onese od strane Hajrama Bingama i sina, koji se obogatio trgovinom, da su svi moderni radovi potvrdili upravo suprotno – gotovo doslovnu istinu tih priča. Mržnju, gnev, izdaju, okrutnost, neustrašivost, strast, lukavstvo nisu izmaštali pesnici i tragičari: oni su bili uklesani u kamenu i vremenu, oni su bili sami ljudi i njihova istorija. Rođenje Carstva nisu izmislile književnost i umetnost. Njegovi zločini, njegovi podvizi, njegove ludosti, njegove legende, sve je bilo proživljeno pre nego što je bilo ispričano.²

Teško je steći predstavu o tome šta je bilo Carstvo pre Carstva. Pesnici, od početaka pa do Valerija, govore o jednom mitskom vremenu kada su rad i rat bili nepoznanice i kada je vladala sreća. Prva istorijska svedočanstva pak daju manje sjajnu sliku. Naoružane čete harale su zemljom i pustošile je iz dana u dan, bez nekog strogog plana. Svuda je vladala nesigurnost. Sused je ulivao strah koliko i neprijatelj. Briga za svakodnevno preživljavanje bila je važnija od ma čega drugog i surovo je sasecala sve malo veće poduhvate, razmene između ljudi, maštanje o budućnosti. Nije ideja sreće ta koja je nova u svetu: čovek je nekada mogao da bude srećan u bedi i opa-

² I dalje je o počecima Carstva najbolja studija Edward Gibbon: *The Rise of the Empire*. Takođe se za zadovoljstvom može čitati, posebno o ekspedicijama Hajrama Bingama i Hajnriha Šlimana, zabavno delo C. W. Ceram: *Des dieux, des tombeaux, des savants*, Plon, 1952, koje daje pregled nestalih civilizacija kroz naučnike koji su ih otkrili.

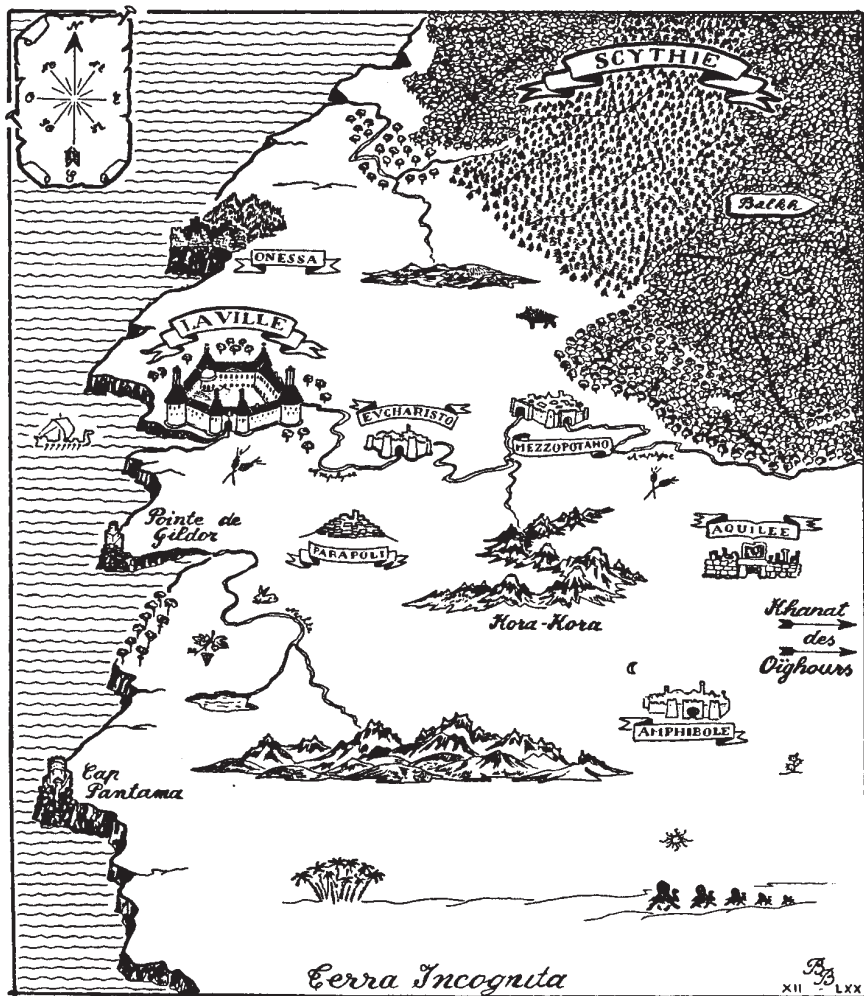
snosti. Ono što je novo, to je ideja izbora. Jer jedini izbor tada ponuđen čoveku bio je prihvatiti smrt ili nastaviti sa životom kao do tada. I ponajviše u tom smislu čovek nije bio slobodan ni u čemu. U ta prohujala vremena sve je bilo predodređeno, i to mnogo više nego danas, slučajem i rođenjem, okolnostima i klimom. Šume na severu i istoku bile su neprohodne, ravnice na jugu vrele, a venci visokih planina između nepristupačni i zastrašujući. Svako je bio vezan za zemlju, za nebo, za stalne opasnosti, tako da je bilo potpuno prirodno što su obrada drveta i bronzne trgovina i umetnost mogle da se razviju na zapadu, na moru. I opet je trebalo da se, čak i u oblastima kojima je davana očita prednost, pojavi red i relativna sigurnost koja bi omogućila procvat meditacije, ambicije, smisla i osećaja za bogatstvo i lepotu. Opasna je iluzija zamišljati da blagostanje i kultura ne cvetaju samo i jedino pod okriljem sile: bila to sreća ili nužnost, moć se pojavila na vreme.

Ne znamo ime prvog vladara Onese. Jedni ga zovu Kanabel, drugi Prot, treći opet Tarkin ili Hvotan.³ U nekim se tekstovima čak javlja pod imenom Kaizari, čije je novije poreklo previše očigledno. Ali u svakom slučaju deluje izvesno da se ti različiti nazivi svi odnose na jednog istog ratnog zapovednika koji je zapravo pod svojom vlašću okupio čitav severozapad budućeg Carstva. Izabrao je za sedište rt Onese koji je dobro utvrdio. Iskopine tog grada se danas označavaju imenom Onesa III ili IV, jer su se dva ili tri primitivna naselja, o kojima ne znamo skoro ništa, još ranije smenila na tom povlašćenom mestu. Čitav neiscrpn ciklus legendi, naveliko izrabljivanih, koje se odnose na Onesu vodi poreklo od istorije ratova, veličanstva i bede toga vremena. Valerijeva *Onesiada* je bez sumnje njihov najdoteraniji spomenik. Zahvaljujući francuskim prevodima opata Delila, Birnufa,

³ O ovome videti izvrstan članak Max et Moritz Struwwelpeter, in *Zeitchrift für Geschichtswissenschaft und historische Forschung*, Berlin, t. XXII, s. 722-791.

Robera Brazijaka, engleskom prevodu T. S. Eliota, ruskim prevodima Jesenjina i Majakovskog, nemačkim prevodima Hajnriha fon Klajsta a zatim i Rajnera Marije Rilkea, do nas dolazi danas jedan odraz tog svakodnevnog života, koji prevod još uvek uspeva srećno da dočara kroz naslage vekova, u isto vreme mirnog, strastvenog i surovog, preobraženog lepptom mašte i izraza.

Tradicija izlazi iz tame i ulazi, u isto vreme, u jednu i dalje mitsku ali sve bolje i bolje izučenu istoriju, i u porodičnu tragediju dva sina vladara Onese. Svi znaju poznatu legendu o izboru između orla i tigra: vladar je na samrti ostavio svoj presto onome od svoja dva sina koji bi bio sličniji orlu i tigru i koji bi znao da ih sebi potčini. Tradicija kaže da je stariji, umiljat i sanjar, bio prvi pesnik Carstva. Mlađi je mislio samo na rat i kako da se dokopa vlasti. Prokrčena je jedna velika čistina u maslinovoj šumi, čiji se mršavi ostaci još mogu videti severoistočno od Onese. Dva princa su, nenaoružana, stali u isto vreme na suprotne krajeve čistine a sveštenici su u sredinu pustili jednog orla i jednog tigra koji su dovedeni iz planina i južnih ravnica. Orao je uzleteo u nebo i, napravivši tri kruga u vazduhu, sleteo mlađem na rame. S druge strane tigar je, pošto se dugo protezao, laganim korakom krenuo ka starijem, koji je stajao nepomično, sa sistrom ili citrom u ruci. Mlađi je tada istupio i, sa orlom koji mu je i dalje stajao na ramenu, golim rukama zadavio tigra. Od tada nepomirljiva mržnja razdvaja dva brata. Mlađi je vladao u Onesi koje se dočepao pod znakom orla. Stariji je uzeo tigra za svoj amblem i otišao u izgnanstvo. Godinama je, sa šaćicom odanih, morao da beži pred bratovljevim gnevom. U svom povlačenju ka jugu, posle čitavog niza zaseda i bitaka, osujećenih izdajstava i pokolja kojima je uvek za dlaku uspevao da pobegne, dospao je na kraju do ušća jedne velike reke i tu se nastanio. Ta reka bila je Amfiza i tako je rođen Grad.

Mapa Carstva u vreme Arsafa i Vasilija.

Ništa nije sumnjivije od toga da su Porfiri i Venoste potomci dva zavađena brata. S druge strane, ono što je sasvim izvesno jeste njihova upornost u tvrdnji da su potomci dvaju prinčeva i u vernom održavanju, pod zaštitom Orla i Tigra, mržnje koja ih suprotstavlja. Porfiri su vladali u Gradu, a Venoste su gospodarile Onesom i njenom okolinom. Kako godine prolaze, bratoubilačka borba se nastavlja i razvija. Svaka od dve porodice koje se glože oko vlasti ima svoje posede, svoja utvrđenja, svoje trupe, svoje štićenike, i svaka, izgleda, ima za cilj jedino potpuno uništenje druge. Svuda zamke, otrovi, ubistva i odmazde. Svake se godine u Onesi prvog dana proleća mučenjem ubija jedan tigar i sto četrdeset i četiri zatvorenika. Porfiri mnogo manje ubijaju, ali su zato gradske galije pune veslača iz Onese.

Na kraju se legendarni i tradicionalni uzroci neprijateljstva koriste samo kao retoričko opravdanje. Isplivavaju i nameću se ozbiljnija neslaganja. Stvar je u tome što se Grad, zahvaljujući svojoj klimi, svom položaju na ušću Amfize i ishodištima puteva soli, začina, svile i ambre, koji su sa severne strane obilazili planine i visoravni, za nešto više od dva veka basnoslovno razvio i uskoro počeo da uživa do tad neviđeno blagostanje. Onesa je i dalje bila ratna prestonica, nesumnjivi centar vojne moći, ali se zato njena trgovina i privreda nisu mogle porediti sa slavom Grada. Za još nekih sto pedeset ili dvesta godina gradska luka postala je malo po malo jedna od prvih, a onda i prva bez premca u celom tada poznatom svetu; jedino se Pompoza mogla s njom nadmetati. Gradske lađe, sa tigrom utisnutim na jedrima, sekle su talase severozapadnog mora, dolazile do Britanije, do Berberije, do Indije. Vračale su se natovarene majmunima, papagajima, nojevima, žirafama, hlebnim voćem, kokosovim orasima, zlatnom prašinom, slonovačom, neverovatnim pričama, riđokosim devojkama i crnim robovima. Grad je prekriven zgradama, sve većom od

veće i sve lepšom od lepše, hramovima, natkrivenim pijacama, arenama, visećim vrtovima. Filozofi i muzičari u stopu prate trgovce. Arhimandrit nezavisno od Arapa postavlja teorijske osnove algebre i daje bazična načela izračunavanja verovatnoće gubitka trgovačkih lađa, od kojih će, vekovima kasnije, u Italiji, Španiji, dalekoj Nizozemskoj, nastati sistem osiguranja. Hermenid i Paraklit gotovo istovremeno osnivaju svoje dve suparničke škole fizike i metafizike: jedni zastupaju tezu da je univerzum lagan kao vazduh i vatra i da je beskrajan, da je kontinuum njegov zakon, da uključuje slobodu i da se u njemu ništa ne ponavlja; drugi misle da je svet sličan zemlji i vodi i da je konačan, da je sastavljen od atoma, da u njemu vlada nužnost i da se istorija ciklično ponavlja.⁴ Šizme i jeresi uskoro stvaraju različite struje u dvema sektama koje onda razmenjuju svoje otpadnike: na kraju su atomisti naginjali ka slobodi a pobornici kontinuumu verovali u nužnost.⁵ Igre u areni, koje će za sve vreme Carstva nastavljati da privlače ogromnu publiku, željnu bójà i krvi, već nisu dovoljne da zadovolje prohteve najprefinjenijih. Postavljaju se predstave na koje idu bogati trgovci sa svojim porodicama ne bi li na kratko zaboravili rizike pomorskih putovanja i kolone brojeva. To su u početku farse i pantomime žonglera, a kasnije satire i lakrdije. Pošto su bile osmišljene tako da nasmeju na pomalo grub način, one neosetno postaju podjednako surove i gorke kao realnost; drhtaji i suze pružaju još više zadovoljstva nego smeh, i doživljaji dvaju sinova vladara Onese oživljavani su u beskrajnim ciklusima, pomešanim sa religijskim pitanjima, u kojima krv kulja u potocima i gde vladaju usud i božanska

⁴ Najbolji uvod u prve korake filozofije Carstva jeste malo zastarelo ali klasično delo Bertrand Russell: *Hermenides and Paraclitus*, Oxford University Press, 1936.

⁵ Videti *Historie de la philosophie*, Encyclopédie de la Pléiade, priredio Remon Keno, t. I, s. 117-118 i 123-126.

osveta.⁶ Ali ispod sveg tog nasilja i nezgrapnosti već se javlja dah budućih remek-dela, slava Menalka i Polifila. Posle tragičara dolaze komediografi: ništa nije teže izazvati nego smeh. Čovek se podsmeva prevarenim i pretučenim ljubavnicima, tvrdicama i hvalisavcima, a najviše samom sebi. Stvari se već komplikuju. Paradoks, protivrečnost i tananost svuda prodiru. Moralisti objašnjavaju 'zašto i kako' događaja i osećanja. Civilizacija je rođena.

Ali pod glazurom nadarenosti i blagostanja koji su bili nadasdaleko poznati, nepopustljivo neprijateljstvo između Onese i Grada predstavlja dvostruku pretnju: najpre je tu sama Onesa, a onda i drugi narodi, čiju je drskost i pretenzije ohrabrivao raskol između Orla i Tigra. Svako pokušava da zaboravi krhkost sreće, i drama Grada jeste upravo u tome što svako u tome i uspeva. Ali opasnost je uvek tu, kao jedva čujna muzika u pozadini koju opšta zavera neprestano pokušava da uguši. Pompoza se nije razoružala: Sicilija, ostrva severozapadnog mora, trgovačke ispostave u Africi, pomorski putevi prema Siriji i Skitiji jesu predmet često žestokog rivalstva, krvavog suparništva, ponekad i bitaka. U vodama Arginuskih ostrva, na rtu Madalena, koji se i vidi iz gradske luke, pomposka flota čak tri puta odnosi pobeđu. Na istoku, vulkanska oblast nije sigurna: put za Akvileju presekli su nomadski Varvari. Na severu, pritisak Onese nikad ne popušta. Blagostanje i kultura su Gradu došli prerano: posle tako snažnog i tako kratkog bleska, eto ga već otpor ljudi i stvari, nedaće, prve nevolje, i iskušenja, i nesreća.

Istorija Grada i Onese gubi jednostavnost svojih početaka koju će pronaći kasnije, sa ponovo stečenom slavom. To su mračne godine, kada sreća tapka u mraku, godine preokreta

⁶ U biblioteci *Velika dela istorije*, u kojoj su objavljene *Ilijada i Grčka*, *Indija Mahabharate i Ramajane*, *Sloveni i Slovo o polku Igorovu*, *Sumer i Gilgameš*, *Persija i Šahname*, upravo je izašlo i *Carstvo ili Oraj i Tigar*.

i zbrke. Grad je previše slab da bi srušio Onesu. Onesa nije dovoljno bogata da bi zagospodarila Gradom. Vrlina vlada u Onesi, ali deli presto sa surovošću i despotizmom. Sloboda i raskoš se razvijaju u Gradu toliko da počinju da se mešaju sa porokom i mekuštvom. Prvo zlatno doba Grada i dalje nosi legendarne tragove mitova i početaka, i već pokazuje obeležja dekadencije. Tek što je rođen, i jedva da je imao vremena da zasija u istoriji pomorskih sila i trgovačkih republika, a već je na umoru. Istoričari će kasnije Grad upoređivati sa Tirom, Fenikijom, Venecijom i pobedonosnom Engleskom. Ali on umire, umro je. Pred pretnjom nomadskih Varvara koji su zauzeli Akvileju i koji se spuštaju niz Amfizu ka moru, postoji samo izbor između dva protivnika: Onesa ili Pompoza. Ali sećanje na neprijateljstvo među braćom, održavano preko književnosti i umetnosti, kroz staračku mržnju, u svakodnevnim zasedama, još uvek je prilično sveže: Onesa je u isto vreme previše blizu i previše omražena zbog svoje strogosti, svoje turobne vrline, svoje ozbiljnosti. Toliko je jaka mržnja prema gradu Orla da se gradski velikaši bacaju u naručje trgovaca-ratnika iz Pompoze: sa njima će barem pozorište i filozofija, trgovina tkaninama i lagodan život moći da se nastave. Kapitulacija je potpisana. Strane lađe pojavljuju se na ušću Amfize. Jedan garnizon se iskrcava. Gradska luka pripojena je Pompozi. Ali, iza prividne opuštenosti, trgovinska i duhovna moć nestale su. Pred grubošću i gordošću Onese, Grad je podigao lažnu napuklu fasadu pokorene veličine. Prvi čin je završen. Zavesa pada na Grad koji nije umeo da napravi Carstvo.

Taj bljesak u noći, to kratkotrajno bogatstvo, ta tama koja se spušta na isuviše bleštave i krhke kulise – ko bi se njima bavio da im budućnost Carstva nije dala smisao? Svaka istorija dobija svoje značenje i svoju važnost samo iz uvek otvorene budućnosti koja će joj odrediti mesto, ulogu i rang. Nikad

ništa nije zapečaćeno u jednom vremenu koje teče. Da Carstvo nije nastalo, da se Arsaf, Vasilije i Aleksije nisu pojavili, Grad bi za sobom ostavio vrlo mršav trag. Ali Carstvo je nastalo, Aleksije se pojavio. I tako se, umesto da ostane upamćeno kao ćorsokak i poraz, prvo zlatno doba Grada preobrazilo u iščekivanje, u najavu, u obećanje.

Onesa je mogla biti, od tog mračnog vremena, oruđe sudbine. Na mesto sukoba između Tigra i Orla dolazi nešto što bi već moglo delovati kao daleki obris jednog nacionalnog osećanja. To što je Onesa ostala slobodna nasuprot Gradu pod pomposkom vlašću, jeste, u odnosu na stranog osvajača, Carstvo pre Carstva. Ali Onesa nema flotu, Pompoza najamnike ređa sa svih strana, a moćnike i interese privlači zlato trgovaca-ratnika, koje nije beznačajno kada treba umiriti savest. Napadi sa severa nižu se bez prestanka, ali i bez uspeha. Paradoks borbe jeste položaj Grada a naročito Porfira. Svake godine, svakog meseca, zahtevi Pompoze postaju sve nametljiviji, sve nepodnošljiviji. U više navrata trupe Onese dolaze do zidina Grada. Iako je uklješten između dve opasnosti, Tigru je ipak nemoguće da se već jednom reši da pozove Orla u pomoć: težina prošlosti je prevelika. Sama potčinjenost i dalje ima previše draži. U svojim palatama Porfiri su se šćućurili u mrtvilu, u nekoj vrsti dobrovoljnog slepila i ravnoteže između svih tih opasnosti. „Grad je”, piše Vajl-Pišon, „sa nekom mešavinom oklevanja i prepuštanja trpeo ropstvo i kolaboraciju.” Pompoza pruža savršen primer kolonizacije u malom. Njene prodavnice, skladišta, trgovinska i finansijska preduzeća, prekrivaju zemlju poput gusarske mreže. Bogatstva se znalački eksploatišu. Talentovani ljudi sami odlaze. Trgovci i njihov Visoki savet uspostavljaju u Gradu vladavinu slatkog i skoro nasmejanog terora. Varvarske trupe u njihovoj službi osiguravaju red koji Porfiri ne uzurpiraju zato što ne mogu, koji čak ne osuđuju zato što, na neki način, od njega profitiraju.

U tom prvom zlatnom dobu Grada sve je iznenađenje i paradoks: iznenađenje, zato što je uopšte nastalo; i iznenađenje zato što je tako kratko trajalo. Njegova sreća i nesreća su jednako malo verovatne. A jednako su neizvesni i putevi istorije – putevi božji i ljudski. Grad je verovao da je sve gotovo – ali ne, to je bilo ropstvo usled nedostatka hrabrosti. Poverovao je da je sve izgubljeno – ali ne, sve će biti spaseno. Spaseno? Spaseno. Ali kakvim zavojima, kakvim lukavstvima istorije! Bilo je potrebno još drama, još novih aktera. Već se diže zavesa, žamor se stišava, glumci zauzimaju svoja mesta. Zaplet se svaki put dodatno komplikuje. To je zato što treba sveta, puno sveta da bi istorija napredovala. Ali dara, hrabrosti i ambicije ne nedostaje. Hajdemo, eto Carstva koje sigurnim koracima ide ka svom ostvarenju. U tom previranju narodâ, strasti, interesa, u patnji i krvi, kroz hiljade mornara u luci, hiljade ratnika ne severu pod zidinama Onese, na istoku duž Amfize, kroz raskoš palata i bedu robova, u mržnji, u tvrdičluku, kada je moral samo daleko sećanje, religija nerazumljiva, a duh otuđen, ah! kako su stvari jednostavne, a namere istorije čiste, već spremne za knjige i ljudsko sećanje. Orazo i Tigar – braća neprijatelji. Onesa, Grad, Pompoza – ili pak Venoste, Porfiri i vladari-trgovci: trougaona i dvosmislena borba. Četvrta sila stupa na scenu Carstva: Varvari.